

ЩОДО МОДЕЛЕЙ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ

Становлення соціальної державності в західноєвропейських країнах є результатом тривалого історичного процесу. Однією із закономірностей її розвитку є розширення кола функцій держави за рахунок доповнення їх традиційного переліку соціальними функціями, що наочно відображає динаміка державних витрат і розширення структури механізму держави. Поступово концепція соціальної держави міцно укоренилася не лише в країнах Західної Європи. Її становлення відбулося і в багатьох східноєвропейських країнах, тобто на теренах колишнього СРСР, де відповідний статус держави отримав закріплення в конституціях переважної більшості країн.

Проблематика соціальної держави активно розробляється сучасними українськими правознавцями. У наукових роботах В.Д. Бабкіна [1], М.І. Козюбри [6], П.М. Рабіновича [10], О.В. Скрипнюка [12], І.В. Яковюка [16] та інших теоретиків права досліджуються питання історії виникнен-

ня та становлення соціальної правової держави, визначаються її поняття і принципи, функції, аналізується зарубіжний досвід щодо її розбудови. Підкреслюючи важливість їх робіт для формування вітчизняної моделі соціальної держави, зазначимо, що не менш значущим для юридичної науки та практики державотворення є проведення наукових досліджень моделей такої держави.

Відсутність однастайності у втіленні ознак соціальної держави в практиці державного будівництва різних країн, існування національних традицій стосовно проведення соціальної політики створило передумови для проведення класифікації її різновидів. Адже зрозуміло, що конституційне визнання повинно передбачати чіткі уявлення про зміст концепції соціальної держави, особливості політики, яку вона провадить, умови її розвитку та зміст моделей, у яких вона втілюється. Проте необхідної зрозумілості, чіткості і єдності поглядів із зазначених питань у

сучасній науковій правовій літературі якраз і бракує. Це характерно як для вітчизняної юридичної, політологічної й економічної науки, так і країн Заходу. Зокрема, досі дискусійною залишається навіть сама назва такої держави. Деякі науковці розглядають німецький термін «Sozialstaat» як тотожний англійському «Welfare State» [17, с. 26-28], у той час як на думку інших вчених концепція соціальної правової держави не відповідає серцевині концепції держави загального добробуту, оскільки остання не має, так би мовити, правового якоря [14, с. 72]; як наслідок – ці терміни мають достатньо різне змістовне наповнення.

У конституційній теорії та практиці країн, що виходять із соціальної спрямованості держави (наприклад, Велика Британія і Швейцарія), використовується, як правило, формула «держава добробуту» (Welfare State). Незважаючи на відмінність назв, що використовуються («Welfare State» у Великій Британії, «Sozialstaat» у Німеччині, «Verzorgingsstaat» у Нідерландах, «Etat-Providence» у Франції чи «Estado sociale» в Іспанії), на практиці сутність соціальної держави здебільшого зводиться до змісту соціальної політики, яку вона провадить. Разом із тим поділ на соціальні держави й держави добробуту, як один з видів

класифікації, досі не втратив своєї актуальності.

У найбільш широкому смислі поняття «держава загального добробуту» може розглядатися з позиції справедливого розподілу й забезпечення добробуту кожного члена суспільства, тоді як «соціальна держава» безпосередньо втілює конституційні принципи демократичної, правової держави, здійснює сильну соціальну політику й розвиває соціальну ринкову економіку, спрямовану на стабільне забезпечення високого рівня зайнятості населення, реальне дотримання соціально-економічних прав і свобод громадян, створення сучасних і доступних усім громадянам систем освіти, охорони здоров'я, культури, соціального забезпечення й обслуговування, підтримку незабезпечених верств населення тощо [11, с. 61]. Водночас існує думка, що соціальна держава є специфічною моделлю держави добробуту [16, с. 73]. Враховуючи існуючу різноманітність підходів, ключовим критерієм, який дозволяв би однозначно віднести країну до специфічної моделі – держави добробуту або соціальної держави, можна було б визнати способи досягнення конституційної визначеності. У результаті на рівні вибору способу надання визначеності моделям та інтерпретації відповідних їм термінів

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

може бути простежена різниця між соціальною державою і державою добробуту в буквальному значенні.

У науковій правовій літературі виділяють різні ознаки моделей цих двох держав. Так, соціальна характеризується пріоритетною роллю держави в наданні соціальних послуг, тоді як у державі добробуту соціальні послуги надаються державою, приватним бізнесом, неурядовими громадськими організаціями. Перша здійснює соціальну політику з метою боротьби проти бідності, акцентуючи увагу на забезпеченні соціальних прав, тоді як політика другої може бути сконцентрована на пошуках балансу між соціальними й громадянськими правами. Якщо перша модель ґрунтується на перерозподілі доходів і високих податках, то другій можуть бути властиві лише елементи перерозподілу й соціального страхування. Цілком зрозуміло, що важко назвати чіткі критерії відмінностей у характеристиках цих держав, як і самі відмінності вважати суттєвими через те, що багато положень теорії цих держав подібні: (а) відмова від держави «нічного сторожа»; (б) підтримка державою політики інтервенціоналізму, але такого, який не порушує принципів політичного лібералізму; (в) негативне ставлення до держави соціалістич-

ної; (г) визнання надкласової сутності держави; (д) визначення соціальної справедливості основою діяльності [5, с. 138].

Отже, у найбільш загальному розумінні поняття «соціальна держава» і «держава добробуту» можна розглядати як тотожні, що використовуються для позначення типу держави, зорієнтованої на соціальну демократію. При цьому перше може вживатись у вузькому сенсі, позначаючи один з різновидів другого. У той же час серед дослідників бракує єдності поглядів щодо оцінки ролі держави добробуту. Так, запровадження чіткої класифікації вимагає: 1) простого формулювання, яке дозволило б установити, чи маємо ми справу саме з такою державою, і 2) знайти необхідну шкалу, яка дозволить визначити, наскільки остання досягла головної мети держави добробуту, іншими словами, чи забезпечує вона мінімум реального доходу і соціальну інтеграцію на кожному етапі життя всім верствам населення [4, с. 150, 151]. Вирішення вказаних питань дозволило б відносити держави до категорії соціальних або виключати їх з неї, а також спостерігати за змінами, що відбуваються під впливом діяльності відповідних владних інституцій. Поряд із цим підкреслимо, що названі критерії класифікації й моделі держав добробуту не

повинні бути статичними, а відображати зміни на рівні як національних цінностей і державних інститутів, так і діяльності урядів [4, с. 152].

Вирізнення моделей соціальної держави багато в чому є наслідком тривалих дискусій, спрямованих на визначення вад окремих типів соціальної політики. Так, на думку англійського науковця Н. Джонсона, теза, що завдяки економічному регулюванню держава здатна «зробити будь-що», є такою ж ілюзорною, як і сподівання на ефективність її втручання в соціальні справи [13, с. 63]. Дж. Вейт-Уілсон сумнівається у змістовній цінності поняття «Welfare State», тому що фактично всі держави забезпечують певний мінімум матеріальної підтримки частини населення [4, с. 136].

У Німеччини досить поширеною є критика концепції держави добробуту при порівнянні її з соціальною правовою державою (до речі, концепція останньої вперше була закріплена в Основному Законі ФРН). При цьому вказується, що: (1) у виборі між принципами рівності і свободи держава добробуту надає перевагу першому, внаслідок чого акцентується увага на соціальних гарантіях за рахунок особистої свободи, тоді як теорія соціальної правової держави встановлює рівноправність обох принци-

пів; (2) система соціальних послуг держави добробуту спричиняє надмірне оподаткування населення й перерозподіл прибутків, що призводить до споживацького ставлення до неї і зменшення особистої ініціативи; (3) спостерігається надмірне втручання держави добробуту в економічну сферу. У результаті такої критики акцентується увага на тому, що в першу чергу саме соціальна правова держава має сприяти розвитку вільної ініціативи особистості, а потім уже піклуватися про добробут громадян [9, с. 53, 54]. На нашу думку, варто вкрай обережно ставитися до узагальнення ознак держав добробуту, тим більше так їх критикувати, адже вказані показники можуть відрізнитися залежно від особливостей конкретної країни.

На практиці останнім часом спостерігається усвідомлення необхідності вдосконалення існуючих моделей соціальної держави на національному рівні. Прихильники цього підходу пропонують перейти від політики так званих соціальних витрат до політики соціальних інвестицій, тобто збільшити фінансування і спонукати людей до здійснення в разі потреби можливих перекваліфікаційних заходів замість виплати компенсацій тим, хто не має трудових прибутків [8, с. 8]. Зарубіжні науковці вважають

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

проведення межі між інвестиціями й витратами доцільним, оскільки воно засвідчує, що, так би мовити, розумна держава загального добробуту має займатися не лише наданням пільг, а й інвестиціями в людський і соціальний капітал [3, с. 196]. Цієї ж позиції на сучасну демократичну державу додержуються й вітчизняні теоретики права, вважаючи, що вона є модернізованим варіантом держави добробуту, на яку покладено креативну роль у суспільному розвитку. Для такої моделі використовується назва «держава соціальних інвестицій»; вона «латає дірки», пом'якшує суспільну нерівність, відкриває нові можливості для заохочення ініціативи й творчості особистості [2, с. 35].

Зміна поглядів на роль соціальної держави полягає в тому, що на противагу патерналістським функціям держави на перший план висуваються нові завдання – навчання, професійна підготовка й орієнтація населення на участь у продуктивній праці, що, з одного боку, ідеально вписується в неоліберальні концепції самопомоги й підвищення конкурентоспроможності всього суспільства, а з другого – має досить людиноцентричний вигляд, тому що відповідає завданням розвитку людського потенціалу [7, с. 61].

В Україні в процесі реформ

фактично було реалізовано модель «державний корпоративізм ринкової орієнтації», яка характеризується радикальним перерозподілом економічної влади між панівними кланами, члени яких наближені або безпосередньо пов'язані з управлінською елітою. За умов існування такої моделі соціальні цілі й орієнтири держави реалізуються лише з метою забезпечення мінімальних потреб населення. Проте така соціально-економічна модель у разі слабкості центральної влади приречена втратити стабільність через інфляцію і стагнацію [2, с. 37].

З урахуванням складності швидкої й повноцінної реалізації ознак соціальної держави в суспільстві, що перебуває у стані розбудови демократичної, правової держави, ринкової економіки, можемо стверджувати, що позитивного значення набуває вже сам факт прагнення держави набути ознак соціальної. Ось чому, на нашу думку, сьогодні в Україні коректніше вести мову про соціально орієнтовану державу. Водночас категорія «соціально орієнтована держава» залишається досить умовною, оскільки не містить чітких критеріїв віднесення тієї чи іншої держави саме до соціальної, а також не розкриває її співвідношення з правовою, демократичною державою.

Список літератури: 1. Бабкін В.Д. Від правової до соціально-правової держави // Правова держава. – 2001. – Вип. 12. – С. 270-281. 2. Бульбенюк С. Десятиріччя здійснення системної модернізації в Україні та Росії: досягнення та втрати // Людина і політика. – 2002. – № 1. – С. 33-40. 3. Ванденбрук Ф. Глобалізація, нерівність та соціал-демократія // Європейська соціал-демократія: Трансформація у прогресі : Пер. з англ. / За ред. Р. Куперуса, Й. Кендела. – К.: Основ. цінності, 2001. – 508 с. 4. Вейт-Уилсон Дж. Государство благосостояния: проблема в самом понятии // Pro et contra. – М., 2001. – Т. 6. – № 3. – С. 128-157. 5. Кіндратець О. Сутнісні ознаки соціальної держави // Людина і політика. – 2003. – № 5. – С. 138-144. 6. Козюбра Н. Україна // Конституционное правосудие и социальное государство : Сб. докл. – М.: Ин-т права и публич. политики, 2003. – С. 188-191. 7. Масленников А.А. Социальные аспекты глобализации и вызовы завтрашнего дня // Социальное государство: концепция и сущность: Докл. Ин-та Европы. – М.: Огни, 2004. – № 138. – С. 60-65. 8. Мысливченко А.Г. Перспективы европейской модели социального государства // Вопр. философии. – 2004. – № 6. – С. 3-12. 9. Панкевич О.З. Соціальна держава та права людини «другого покоління» (загальнотеоретичне дослідження). – Л.: Астрон, 2006. – 176 с. 10. Рабінович П.М. Про соціальну сутність сучасних демократичних держав // Вісн. Акад. прав. наук України. – 1993. – № 1. – С. 34-42. 11. Ройк В.Д. Социальная модель государства: опыт стран Европы и выбор современной России // Социальная модель государства: выбор современной России и опыт стран Европы: Аналит. вестн. – 2006. – № 6 (294). – С. 54-80 – <http://www.council.gov.ru>. 12. Скрипнюк О.В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики. До 10-річчя незалежності України. – К.: ІДП НАН України, 2000. – 600 с. 13. Современное буржуазное государственное право: Критич. очерки / Отв. ред. В.А. Туманов. – М.: Наука, 1987. – 320 с. 14. Фабрициус Ф. Права человека и европейская политика: Пер. с англ. – М.: Изд-во МГУ, 1995. – 176 с. 15. Яковюк І.В. Соціальна держава: до визначення змісту поняття // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2001. – № 3. – С. 37-47. 16. Яковюк І.В. Соціальна держава: питання теорії і шляхи її становлення: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. – Х., 2000. – 199 с. 17. Яковюк І.В. Про обсяг поняття «соціальна держава» (на основі порівняльного аналізу моделей ФРН і України) // Право України. – 1998. – № 11. – С. 26-28.

Надійшла до редакції 30.12.2008 р.

УДК 1:316.4

О.П. Дзьобань, д-р філософ. наук, професор
Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого, м. Харків

ДО ПИТАННЯ ПРО ВЗАЄМОДІЮ ПРАВА І СВОБОДИ

Твердження, що право і свобода мають фундаментальне значення для людського буття й повсякденного життя особистості, не вимагає доказів. У той же час проблема інтеграції пра-

ва і свободи залишається складною. Достатньо поширеною є думка про несумісність цих двох понять через їх протилежність. Це зумовлено, з одного боку, концепцією, згідно з якою зако-